

DE EDELHERTEN VAN DE OOSTVAARDERSPLASSEN

Vincent Wigbels

De Oostvaardersplassen, een natuurgebied van ruim 5600 hectare in Zuid-Flevoland, zijn vooral bekend als broedgebied van lepelaar, aalscholver en grauwe gans, maar ook als belangrijke pleisterplaats voor duizenden trekvogels als kluut, watersnip en wintertaling. Ruim de helft van het gebied bestaat uit een ondiep moeras dat deels begroeid is met riet en met andere moerasplanten zoals lisdodde en moerasandijvie. Om het moeras geschikt te houden voor alle ervan afhankelijke dieren is een beperkt beheer van het waterpeil voldoende gebleken. De belangrijkste beheersmaatregel is echter begrazing. Met name de tienduizenden in mei en juni hier ruiende grauwe ganzen begrazen het rietmoeras zo sterk dat het geen kans krijgt dicht te groeien. Maar ook zijn 'grote grazers' ingezet, waaronder een groep edelherten.

Het gebied buiten het moeras is ongeveer 2000 ha groot. Het is vóór en na de rui van groot belang voor de grauwe ganzen, maar ook veel andere moerasvogels profiteren van het vochtige, grazige gebied. Daarnaast is het van betekenis als broedgebied voor zangvogels, als jaaggebied voor roofvogels en als

De ruiende grauwe ganzen houden met hun gegraas het rietmoeras open.

Foto Vincent Wigbels

leefgebied voor een aantal zoogdieren. Dit deel bestaat voor meer dan de helft uit nat en droog grasland en voor het overige uit rietruigten, afgewisseld met wilgenbosjes en vlierstruwelen. Gestreefd wordt naar een zo natuurlijk mogelijke vegetatie-ontwikkeling, waarbij het gebied echter ook als fourageergebied voor de ruiende ganzen geschikt zou moeten blijven. Gekozen is voor het integraal en jaarrond laten begrazen van het gebied door runderen en paarden en, sinds 1992, ook door edelherten. De ontwikkeling van het landschap wordt dus in feite bepaald door twee dominerende factoren: waterpeilverloop en begrazingsdruk.

Jaarrondbegrazing

Vanaf 1984 wordt een steeds groter gebied jaarrond begraasd door Heckrunderen en Konikpaarden. Door het te begrazen gebied te vergroten, gelijk op met het toenemen van het aantal grote grazers, wordt er steeds voor gezorgd dat het gras voldoende intensief wordt begraasd om een zeker areaal aantrekkelijk te houden voor de grauwe ganzen. Op de kalkrijke klei groeit de vegetatie weliswaar uitbundig, maar blijft voorlopig nog wat eenzijdig; naast diverse grassen groeien er vooral algemene ruigtesoorten zoals distels, brandnetels, harig wilgeroosje en koninginnekruid. Geleidelijk vestigen zich wel andere plantensoorten, zoals

Vanuit de lucht is de variatie in de vegetatie goed te zien, zoals hier in het natte deel van de Oostvaardersplassen.
Foto Vincent Wigbels

pastinaak, wilde peen, boerenwormkruid en dergelijke, maar het gebied ligt zo geïsoleerd ten opzichte van goede zaadbronnen dat het wellicht nog tientallen jaren duurt voordat de te verwachten flora zich daadwerkelijk zal hebben gevestigd. Het effect van de jaarrondbegrazing is voorlopig dan ook voornamelijk terug te vinden in een toename van de variatie in de structuur van de vegetatie: er ontstaat een bonte afwisseling van kortgegrasde vegetatie, ruigten en bosjes. De mate waarin deze landschapselementen voorkomen en de omvang ervan hangen vooral af van de begrazingsdruk en van de soorten 'grote grazers'.

Tot op heden heeft de groep Heckrunderen, die aanvankelijk 30 stuks telde, zich uitgebreid tot 300, terwijl de oorspronkelijke 20 Konikpaarden inmiddels zijn uitgegroeid tot een kudde van meer dan 180 dieren. Geschat wordt dat minimaal 750 grote grazers nodig zijn om het gehele gebied met voldoende intensiteit te begrazen. Omdat er nu dus nog steeds onvoldoende grote grazers rondlopen, worden aan de oostzijde van het droge terreindeel 's zomers nog enkele honderden koeien en paarden van boeren ingeschaard. Die houden het gras ook

voldoende kort, maar het landschap vertoont bij die intensieve begrazing vrijwel geen variatie. Mede dankzij de introductie van edelherten zal echter over een jaar of twee á drie inscharing van huisvee niet langer nodig zijn.

De komst van edelherten

De vegetatie- en landschapsonwikkeling is niet alleen een kwestie van aantallen grote grazers. Vlierstruiken worden bijvoorbeeld door rund en paard zo weinig worden begraaft, dat het gebied steeds meer bedekt raakt met vlierstruweel. Anders dan op veel andere plaatsen is onderdrukking van bosvorming hier juist gewenst. Dit was mede aanleiding om in 1992 edelherten te introduceren: die eten weliswaar in voorjaar en zomer ook veel gras, maar daarnaast grote hoeveelheden knoppen, bast en twijgen van allerlei houtsoorten, ook vlier. Omdat edelherten graag in het halfopen landschap leven, waaraan paarden en runderen veel minder de voorkeur geven, wordt sindsdien ook dat landschapstype beter begraaft.

Hoewel veel mensen denken dat edelherten eigenlijk thuishoren in droge gebieden als de Veluwe, is dat toch niet juist. Tot in de vorige eeuw leefden edelherten, ook in Nederland, vooral langs de grote rivieren. Door menselijk toedoen zijn ze daar verdreven. Alleen langs de Donau en in de Donaudelta leven nog steeds flinke populaties edelherten in hun oorspronkelijke biotoop: de rivierbegeleidende graslanden en moerasbossen. Ook in Zuid-Spanje en Schotland leven edelherten vooral in meer open en moerassige terreinen. Het edelhert past dan ook prima in de Oostvaardersplassen.

In januari 1992 zijn in Schotland 37 edelherten gekocht. Het was een genetisch gemêleerd gezelschap, afstammend van kruisingen tussen Schotse edelherten en dieren uit Engelse, Deense, Duitse en Oost-Europese leefgebieden. De aangekochte groep bestond uit twee herten (= mannelijke dieren) van ongeveer 7 jaar oud, drie herten van 4 jaar, één hert van 2 jaar, vier spitsers (= eenjarige mannetjes), één mannelijk kalf, 21 hinds (= vrouwtjes) en vijf smaldieren (= eenjarige vrouwtjes). Deze dieren kwamen begin februari 1992 in de Oostvaardersplassen aan. Ze werden tijdelijk in een omrasterd perk ondergebracht, samen met zeven andere edelherten van diverse herkomst: één hert, ouder dan 12 jaar

Een bijna uitheems gezicht: kudde Koniks in de Oostvaardersplassen.
Foto Vincent Wigbels

en twee hinds uit het Kroondomein op de Veluwe, één mannelijk kalf van de Hoge Veluwe, één Duits hert en twee hinds die via een handelaar waren verkregen. Maart 1992 was de introductie van deze derde 'grote grazer' in de Oostvaardersplassen een feit, toen de minister van Verkeer en Waterstaat, mevrouw Maij-Weggen de 44 dieren vrij liet.

Voortvarende voortplanting

Vanaf het begin bleken de dieren zich uitstekend thuis te voelen. In hetzelfde jaar nog werden 19 kalveren geboren, waarvan er vermoedelijk 14 van het mannelijk en vijf van het vrouwelijk geslacht waren. Die zomer stierf één hinde in het moeras terwijl een andere hinde spoorloos verdween.

Aan de eerste bronst, vanaf begin september 1992, namen slechts enkele volwassen herten actief deel. De jongere herten waren echter wel steeds in de buurt van de groepen hinds, de zogenaamde kaalwilde roedels, te vinden. Een hert verwarde een keer het geloei van een Heckrundstier met hertengeburl, en viel de stier prompt aan. Die verjoeg wat verbaasd deze ongewone opponent.

Eind 1992 werden nog acht hinds uitgezet in het terrein; ze werden kort erna 'beslagen', gedekt door een hert. In de zomer van 1993 volgde een laatste introductie van vijf uit Tjechië afkomstige herten.

Edelherten eten ook knoppen, twijgen en bast van struiken en bomen. Hier een hinde met oormerk.

Foto Vincent Wigbels

Kaawildroedel met kalveren in het vochtige, grazige deel van de Oostvaardersplassen.

Foto Vincent Wigbels

Ongeveer 25 kalveren werden er in de voorzomer van 1993 geboren. Ze groeiden snel. Van de acht hinds die in december waren uitgezet, kregen er zes pas in augustus een kalf. Maar ook deze laat geboren kalfjes groeiden snel, zodat er nu geen verschil meer is te zien met de andere. De aanvankelijke bezorgdheid over het lot van de zo laat beslagen hinds en geboren kalveren bleek ongegrond.

Dodelijke vergissing

Gedurende de zomer van 1993 verbleef een deel van de edelherten langdurig in het westelijke deel van het moeras. Daar was de waterstand toen laag genoeg om ongehinderd in de velden lisdodde en jonge wilgjes te kunnen fourageren. Pas eind augustus keerden ze terug naar het grazige gebied.

Tijdens de bronst van 1993, die begon rond 5 september, had het grootste (Duitse) hert weinig concurrentie te duchten van andere volwassen herten. Het hert dat vorig jaar een stier had aangevallen, had dat kennelijk nu ook weer geprobeerd. Dit keer was het gevolg echter fataal: hij werd dood gevonden, geperforeerd door een stierehoorn. De acht 'late' hinds werden najaar '93 slechts iets later dan normaal, namelijk eind oktober, bronstig. Ze lopen dus alweer vrijwel in de pas.

Pas na de bronst, toen de vegetatie inzakte en het terrein veel overzichtelijker werd, kon het aantal aanwezige edelherten nauwkeurig worden geteld: het waren er precies honderd. De populatie bestond uit 15 herten, 14 spitsers, 15 mannelijke kalveren, 35 hinds, 5 smaldieren en 16 vrouwelijke kalveren.

Conditie

Tot eind maart fourageerden zowel de hertenroedels als het kaawild op ongeveer 100 ha voormalige luzerne en het omliggende grasland in het oostelijke deel van het terrein. Hun conditie bleef uitstekend, ondanks een korte maar strenge vorstperiode. In hetzelfde terreindeel overwinterden ook nog eens 40 reeën, wat laat zien hoe voedselrijk zo'n braakliggend stuk akkerland is.

Bij een vergelijking van de in 1993 afgeworpen stangen met die van maart 1994 is een duidelijke gewichtstoename zichtbaar. Zelfs het 16 jaar oude hert uit het Kroondomein is opnieuw vooruitgegaan: de stang werd 500 gram zwaarder. Dit hert is nog steeds in goede conditie, en mijdt gedurende de bronst de concurrentie niet. De zwaarste teruggevonden stang woog dit jaar 3980 gram, tegen 2450 gram in 1992. Die stang heeft een voor edelherten uitzonderlijke lengte van 112 cm, een weerspiegeling van de kalkrijkdom (de bodem bevat bijna 10 procent kalk!) en voedsel-(=eiwit-)rijkdom van het gebied. Ook de goede gezondheidstoestand van

De conditie van de edelherten in de Oostvaardersplassen is, voor Nederlandse begrippen, uitzonderlijk goed.
Foto Vincent Wigbels

de dieren is daar een gevolg van: slechts één hinde was gedurende winter en voorjaar 1993 in een slechte conditie.

Gedrag en voedsel

Opvallend is hoe mak deze edelherten zich nog steeds gedragen: vooral tijdens herfst en winter laten ze zich per auto vaak tot op een tiental meters benaderen. In het voorjaar en de voorzomer gedragen ze zich veel voorzichtiger, maar nooit 'Veluws-schuw'. Met name de hinds met jonge kalveren zijn zeer voorzichtig, evenals de herten met een nog onvolgroeid (bast)gewei. Niet alleen hun voorzichtigheid, maar ook de hoogopschietende ruigte van riet, distels, brandnetels en koninginnekruid maakt dat ze dan nauwelijks worden waargenomen, behalve wanneer ze in de ochtend- en avonduren op de grazige delen fourageren of in een poel liggen te zoelen.

Edelherten leven hier, net als paard en rund, grotendeels van grassen. In tegenstelling tot het paard, maar net als

het rund, kan het edelhert alleen kwalitatief goed voedsel verteren. 's Winters zijn de edelherten dan ook, behalve op grassen, aangewezen op knoppen, twijgen en bast van wilgen en vlieren. 's Zomers eten ze een wat gevarieerder menu, waarbij opvalt dat ze ook graag lisdodde en opvallend veel paardebloem eten.

Onderzoek

Om meer te weten te komen over het reilen en zeilen van de edelherten wordt een vrij intensief monitoringsprogramma uitgevoerd. Hierbij wordt het terreingebruik gedetailleerd gevolgd en vastgelegd, maar ook worden systematisch gegevens verzameld over voedselkeuze en gedrag van individuen, groepen en van de populatie als geheel. Ook worden mestmonsters verzameld om meer in detail te weten te komen over de verteerbaarheid van het geconsu-

Het beheer van de grote grazers, zoals de Heckrunderen, in de Oostvaardersplassen moet zo natuurlijk mogelijk zijn; ziekte en sterfte horen er gewoon bij.
Foto Vincent Wigbels

meerde, en het aandeel van de verschillende gewassen in het menu. Mest-onderzoek is ook van belang om de gezondheidstoestand van de dieren te monitoren. Op vergelijkbare wijze worden ook de kuddes runderen en paarden gevolgd. Voor zover mogelijk worden tenslotte ook de reeën in het waarnemingsprogramma betrokken.

Verder wordt de plantengroei bemonsterd en wordt de vegetatie-ontwikkeling gevolgd. De gegevens moeten inzicht gaan geven in de zelfredzaamheid van de populaties grote grazers, hun invloed op de landschapsontwikkeling en de eventuele interacties tussen de populaties onderling en hun invloed op de flora en fauna van de Oostvaardersplassen. Tezijntijd kan dan, op basis van de onderzoeksresultaten, het gewenste populatiebeheer geleidelijk concreet worden ingevuld.

De toekomst

Al is het gebied groot, het is begrensd. En dus is ook de groei van de populatie edelherten begrensd. Binnen vijf jaar kan die zijn uitgegroeid tot een groep van enkele honderden dieren. Uiteraard zullen de aantallen runderen, paarden en edelherten moeten worden beperkt zodra de draagkracht van het gebied wordt overschreden. Onduidelijk is nog hoe de draagkracht bepaald kan worden. Onduidelijk is ook nog de wijze waarop zal worden ingegrepen en de eventuele selectie-criteria die bij de keuze van te verwijderen dieren een rol moeten spelen. In de komende jaren zal daarom veel aandacht worden

besteed aan het functioneren van de grote grazers, dus ook de edelherten, en zal duidelijk moeten worden of het edelhert z'n rol als 'browser' (= 'struiken-kort-houder') in dit ecosysteem vervult zoals biologen dat verwachten.

Op basis van het onderzoek en de beheerservaring zal de Beheerscommissie een strategie gaan ontwikkelen. Uitgangspunt bij het beheer is, dat zo weinig mogelijk zal worden ingegrepen in de natuurlijke processen die in het gebied (en dus ook in de populaties) werkzaam zijn. Een frustrerende factor kan daarbij de uitwerking zijn van de nieuwe Flora- en Faunawet en de Welzijnswet voor Dieren. Als daardoor zelfs grootschalige natuurgebieden als de Oostvaardersplassen niet voldoende ruimte wordt geboden om 'de natuur zijn gang te laten gaan', dan is dat een gemiste kans om te ervaren wat natuur in Nederland nog kan zijn.

Voorlopig zullen bezoekers van alle beheersdiscussies weinig merken. Wel zullen ze steeds vaker en steeds meer edelherten kunnen zien. Een goede gelegenheid daarvoor biedt het Praamwegviadukt.

Ing. V.L.Wigbels is hoofd terreinbeheer Oostvaardersplassen.
 Postbus 600, 8200 AP Lelystad.

De Oostvaardersplassen zijn in beheer bij de Directie Flevoland van Rijkswaterstaat. Excursies in de Oostvaardersplassen kunnen worden aangevraagd via tel. 036-5322449. Voor specifieke vragen over de edelherten kunt u bellen met 03200-54585.